

самоліквідацію партії боротьбистів: «вже настав час консолідації всіх революційних сил під прапором КП більшовиків, і з'їзд постановляє влитися в КП(б)У» [1, 21 липня]. Так остаточно зійшла з політичної арени партія боротьбистів: ліва течія майже вся (більше 2 тис. осіб), що залишилася після значного скорочення чисельності партії, внаслідок її кризи, увійшла до КП(б)У, а праві залишки опинилися під жорнами чекістів.

Отже, без наявності всередині національно-комуністичних партій боротьбистів та боротьбистів міцних і дуже впливових лівих течій, очолюваних інтелігентною верхівкою, яка тісно блокувалася і співпрацювала з КП(б)У, ніякої «самоліквідації» або «ліквідації» цих партій не відбулося б. Тому поглинання в 1920 році цих впливових і великих партій - УКП(б) та УПЛСР(б) - більшовиками було конкретно-історичним процесом, хай дуже швидким і спочатку непередбаченим. Тепер КП(б)У стала майже одноосібно діяти в Україні.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Боряба – орган ЦК партії боротьбистів. – 1920. – липень; 2. Боряба – орган ЦК партії боротьбистів. – 1920. – 11 березня; 3. Ветров *р.* Ліквідація багатопартійності в Україні (1920 – 1925 рр.). – Дніпродзержинськ: вид-во ДДТУ, 2007. – 344 с.; 4. Винниченко *В.К.* Відродження нації. Історія української революції: У 3ч. Репринтне відтворення видання 1920р. - К.: В-во політичної літератури України, 1990. – Ч. 1. – 348 с.; Ч. 2. – 328 с.; Ч. 3. – 542 с.; 5. Гусєв В. Бунд, Комфарбанд, евсекції КП(б)У: місце в політичному житті України (1917-1921 рр.). – К.: Асоціація «Україна», 1996. – 132 с.; 6. Державний архів Одеської області (далі - ДАОО). – Ф.40. – Оп.1. – Спр.4. – Арк.18; 7. Зборець С. Ліквідація багатопартійності в Україні (1920 – 1925 рр.): історіографія проблеми. / Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06. – Д., 2007. – 279 с.; 8. Как и почему исполком Коминтерна распустил УКП. – Х.: Пролетарий, 1925. – 150 с.; 9. Комуніст. – 1925. – 5 березня; 10. Курас И. Торжество пролетарского интернационализма и крах мелкобуржуазных партий на Украине. – К.: Наук. думка, 1978. – 315 с.; 11. Курас И. Повчальний урок історії (Ідейно-політичне банкрутство української соціал-демократичної партії). – К.: Наук. думка, 1986. – 185 с.; 12. Ленин В.И. ПСС. – М.: Политиздат, 1970. – Т. 39 – 40; 13. Любовець О. Українські партії й політичні альтернативи 1917-1920 років. – К.: Основа, 2005. – 311с.; 14. Майстренко І. Борябизм. Історія однієї течії українського комунізму. – Мюнхен, 1968. – 325 с.; 15. Павко А. Повчальний досвід вітчизняної історії: політичні партії і організації у громадському житті України модерної доби. – К., 2002. – 552 с.; 16. Панчук М. Життя і смерть О.Шумського // Про минуле заради майбутнього. – К., 1989. – С. 319–323; 17. Політична історія України ХХ століття: У 6 т. / Редкол.: І.Ф. Курас (голова) та ін. – К.: Генеза, 2002–2003. – Т. 2. – 488 с.; Т. 3. – 447с.; 18. Равич-Черкасский М. История Коммунистической партии Украины. – К.: Госиздат Украины, 1923. – 247 с.; 19. Сарбей В. Критика В.І.Ленініним буржуазно-націоналістичної концепції лідерів УСДРП та її історіографічне значення // УДЖ. – 1966. – №3. – С.15–28; 20. Солдатенко В. Українська революція. Концепція та історіографія. – К.: Либідь, 1997. – 412 с.; Його ж. Українська революція. Концепція та історіографія (1918-1920). – К.: Либідь, 1999. – 508 с.; Його ж. Українська революція: історичний нарис. – К.: Либідь, 1999. – 976 с.; 21. Солдатенко В. У пошуках соціальної й національної гармонії. Ескізи до історії українського комунізму. – К.: Світогляд, 2006. – 479с.; 22. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції. 1917 – 1920 рр. У 4 т. – Т.1. – Прага, 1921. – 152 с.; Т.2. – Прага, 1921. – 200 с.; Т.3. – Прага, 1921. – 160 с.; Т.4. – Прага, 1922. – 192 с.; 23. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). – Ф.43. – Оп.1. – Спр.30; 24. Четверта конференція Комуністичної партії (більшовиків) України. 17-23 березня 1920р. Стенограма (Публікується вперше). – К.: Альтернатива, 2003. – 528 с.; 25. Ченцов В. Політичні репресії в Радянській Україні в 20-ті рр. – Тернопіль: Збруч, 2002. – 482 с.; 26. Чирко В. Крах идеологии и политики националистической партии укапистов // УДЖ. – 1968. – №12. – С. 24–35; 27. Шаповал Ю. Всеми мерами стремиться к исчезновению этой партии (боротьбистов) // Віче. – 1994. – №4. – С. 149-150; 28. Яворський М. Революція на Вкраїні. – К.: Державне видавництво України, 1924. – 40 с.

В.Г. Бондаренко

«ОТАМАНЩИНА» Й УКРАЇНЬСЬКА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ (1919-1920 рр.)

Події національно-визвольних змагань 1917-1921 років залишаються й досі вузловим пунктом у новітній історії України. Безсилля центральної влади, розпад правової системи, регіоналізація у вигляді 120 мікродержав, боротьба різних політичних угруповань за владу, втручання іноземних держав – все це було притаманне подіям на Україні 90 років тому. Значна маса населення мріяла про «сильну владу» і «сильну руку». Подібні процеси, на жаль, відбуваються і в сучасній Україні. Соціологічні опитування свідчать про те, що значна частина українців мріє про встановлення «міцної влади» в особі лідера. Тому історичний досвід, як позитивний так і негативний, був би доцільним для

кращого розуміння сучасних соціально-політичних процесів. Історичне явище «отаманщина» не тільки вплинуло на події 1917-1921 років, але і на подальшу історію України. Амбіційність, непоступливість політиків, жага до влади, намагання догодити іноземним державам, притаманні їм багатьом сучасним політикам. Тому дослідження такого явища як «отаманщина» є актуальним і в наш час.

Вивчення військового будівництва часів Директорії УНР почалося після поразки національно-визвольних змагань 1917-1921 років. У дослідженні проблеми виокремились два напрямки: радянська історіографія й зарубіжна українська історіографія.

Характерними рисами радянської історіографії були заангажованість, обмеженість джерельної бази, партійний контроль за науковцями. Вважаючи на це, історіографія радянської України 20-х – початку 30-х років зберігала певну об'єктивність та збрала значний фактологічний матеріал. Не втратили цінність для дослідника праці В.Антонова-Овсієнка [1]. Серед інших праць радянських авторів необхідно зазначити книгу Р.Ейдемана і М.Какуріна [2]. М.Какурін, будучи старшиною армії УНР до 1920 року, до переходу на бік Червоної Армії брав безпосередню участь у подіях 1919-1920 років. Його судження об'єктивні, ґрунтовні, засновані на фактах. У подальшому радянські історики все більше підпадали під ідеологічний контроль і позбавлялись об'єктивності. Серед праць, які мають значний фактичний матеріал, необхідно назвати розвідки М.Супруненка [3].

Зарубіжна українська історіографія 20-30-х років ХХ століття створила низку узагальнюючих праць, присвячених періоду Директорії УНР. Значний внесок у дослідження проблеми зробили М.Капустянський, В.Петрів [4]. У подальшому з'явилися узагальнюючі праці, присвячені військовій історії УНР у 1919-1920 роках. Серед них необхідно назвати праці М.Стахіва, П.Мірчука, В.Вериги [5]. До недоліків історіографії української діаспори необхідно віднести відірваність від джерельної бази, політичну заангажованість, деякі теоретико-методологічні вади.

Новий етап у вивченні проблеми почався після здобуття Україною незалежності. Джерельна база значно розширилася, зникла політична заангажованість, з'явилась можливість ознайомитись з досягненнями зарубіжної української історіографії. Серед праць, безпосередньо присвячених проблемі військового будівництва у часи Директорії УНР, необхідно звернути увагу на праці Г.Гаврилюка, с. Литвина, В.Сідака [6]. Значним внеском у вивченні історіографії військового будівництва часів Директорії стала монографія В.Капелюшного [7]. Заслуговує на увагу стаття М.Стопчачка, присвячена також історіографії проблеми [8].

Аналізуючи історіографічний доробок з проблеми «отаманщини», необхідно підкреслити, що вона залишається недостатньо дослідженою. Радянські історики з ідеологічних позицій характеризували її як політичний бандитизм, або терористичну диктатуру дрібної буржуазії [3]. Виключно негативно ставлячись до цього історичного явища, вони використовували його з пропагандистською метою. Зарубіжна українська історіографія також негативно сприймала «отаманщину», звертаючи на неї увагу тільки для визначення причин поразок армії УНР та в цілому національно-визвольних змагань зокрема. Винятком є праці М.Стахіва, в яких він намагався визначити сутність та причини цього явища. Сучасні українські історики, аналізуючи військове будівництво часів Директорії, лише епізодично звертали увагу на цю проблему. Тому, на наш погляд, виникла необхідність дослідити таке історичне явище, як «отаманщина».

У статті автор намагається уточнити дефініції «отаманщина», «партизанщина», «отаманська ідея». Завданнями розвідки є дослідити причини цього історичного явища, соціальну базу, значення вільнокозацького руху для формування «отаманської ідеї». Особлива увага у розвідці буде приділена українській інтелігенції, яка відіграла важливу роль у формуванні цього історичного феномену.

Починаючи з 20-х років ХХ століття термін «отаманщина» або «отаманія» вживається в історичній науці, публіцистиці, політиці. На жаль, виникає проблема з визначенням цього терміна. У більшості довідників, енциклопедій, підручників він взагалі не згадується або не пояснюється [9]. На наш погляд, «отаманщина» – це вид політичного режиму у вигляді особистої військової диктатури, який у 1919-1920 роках існував в Україні та в інших регіонах (особливо козацьких), колишньої Російської імперії. В Україні «отаманщина» спиралася на історичну козацьку традицію, козацький ідеал, «отаманську ідею». На думку В.Савченка, «отаманщину» необхідно розглядати не як банальний заколот, а як певну оригінальну модель організації влади у революційну добу. «Отаманщину» завжди трактували як самоправство військових, які захопили місцеву владу шляхом насильства, що заважало повновладдю центральних адміністративних структур і підміняло законну цивільну владу. «Отаманщина» передбачала діяльність незалежного або напівнезалежного лідера

певної групи людей по створенню моделі мілітаристського місцевого управління. Але, на думку дослідника, «отаманщина» – політичний ярлик, а саме явище більш складне і неоднозначне.

Остаточно третя отаманська модель склалася під час повстання Директорії й найвищого розквіту набула у 1919-1921 роках. Вона передбачала не тільки самовладдя отамана, але й визначену структуру його взаємин із суспільством. Суспільство «третьої революції» розглядалось як федерація окремих сіл та повітів на чолі з обраним отаманом – «президентом». У цьому суспільстві отаман, вільна Рада (або сільська громада) розподіляють землю, майно односельців, встановлюють права та обов'язки «громадян», їх податки та повинності. Отамани мріяли реалізувати в Україні своє бачення «волі і свободи». Це була своєрідна народна еліта, а «отаманська ідея» містила в собі безконтрольність місцевої влади самоорганізації сіл та містечок, які були ворожими міській культурі та владі. Наслідком цього стало виникнення окремих «отаманських республік» – Млієвська (отамана Голого), Летичевська (отамана Волинця) та ін. Влада над українським селом перейшла до отаманів, а Україна розпалась на мікродержави, кожна з яких була не більше повіту, але називалась «республікою», мала свою «політику», «армію» та «фронт». Сільська «республіка» воювала з повітовим містом та іншими районами, відокремивши власну територію окопами та засіками. Життя української провінції опинилось в руках сотен місцевих батьків-отаманів, які керували повстанськими добровольчими козацькими формуваннями. Вони захищали інтереси окремих сіл і містечок, інколи воювали між собою та проти міст де знаходилась ворожа селянам влада, від якої тільки й було користі отримувати накази та приймати каральні ревізійні загоны. Наслідком був розпад України на 120 окремих республік, що призвело до поразки українських національно-визвольних змагань [10].

Інший термін, який вимагає уточнення, – «партизанщина». Це явище було властиве не тільки українським військовим формуванням, але й Червоній Армії. Під ним ми розуміємо спробу побудови військової політики на використанні іррегулярних формувань і відмови від регулярного війська. Характерними рисами є обрання командного складу, недовіра кадровим військовим, класовий принцип у формуванні військ, відмова від рангів. Все це було покликане соціалістичною ідеологією, яку сповідували представники УСДРП та УПСР. Зокрема Г. Гаврилюк, аналізуючи українську військову політику національних урядів у 1917-1918 роках, наголошував, що «прихід до влади Директорії позначився руйнуванням попередніх військових структур, реанімуванням ролі добровольчих формувань з невизначеними штатами і організаційними формами, відродженням «отаманського» способу створення Збройних сил» [11].

Отже, «отаманщина» й «партизанщина» – різні історичні явища. Інша справа, що в умовах 1919-1920 років вони часто поєднувались і доповнювали одне одного.

Серед причин, які викликали появу «отаманщини», необхідно виділити три основні групи: історичні, соціально-психологічні, військово-політичні. До першої групи необхідно віднести безперервність козацької традиції, існування серед широких мас населення козацького ідеалу, використання українським національно-визвольним рухом козацької ідеї.

Козацькі формування на Україні не припинили існування після ліквідації Січі та скасування Гетьманщини. На Півдні України до 60-х років XIX століття продовжували існувати Азовське та Дунайське козацькі війська. Довгий час існувало Бузьке козацьке військо. Тому населення Півдня продовжувало зберігати козацькі традиції [12]. На землях колишньої Гетьманщини під час Вітчизняної війни 1812 року були сформовані козацькі полки. На Правобережжі спроби відродження козацтва відбувались у 1830 і 1863 роках. Значним явищем, яке підтвердило невмирущість козацьких традицій, була «Київська козацьчина» [13]. Отже, традиції отаманського правління й організації місцевої влади зберігалися серед різних прошарків українського населення. Важливий аспект досліджуваної проблеми – роль козацького ідеалу в розвитку соціальної активності всіх прошарків населення. Значення цього фактору переоцінити важко. Адже українець побачив перед собою бажаний суспільний лад. У свідомості безпосереднього виробника з'явилося й закріпилося стереотипне уявлення про козака як людину вільну від будь-яких обов'язків перед паном і державою (крім військового), яка користувалася особливими імунітетними правами (особиста свобода, право на володіння землею, своя юрисдикція тощо). Водночас козацький ідеал став не лише ідейним надбанням широких народних мас України, а з часом перетворився на могутній фактор реалізації їхніх мрій і прагнень [14, с. 68; 15]. Ентоні Сміт у своїй праці наголошував: «Культ предків – найвідповідальніший з усіх; предки зробили нас такими, якими ми є тепер. Героїчне минуле, великі

люди, слава (але справедлива) – ось головний капітал, на якому ґрунтується національна ідея» [16, с. 41].

Український національний рух XIX століття сприйняв і використовував історію, державницькі традиції, ідеї та соціальний потенціал козацтва. Політичні гасла, в яких відбивалася платформа українського руху, продовжували досить міцну традицію. М.Грушевський вважав цей момент далеко не другорядним чинником: «...се старе наше гасло, – зазначив дослідник, – підняте ще в 1840-х роках найкращими синами України Шевченком, Костомаровим, Кулішем, Гулаком, Білозерським й іншими, воно від того часу не переставало бути провідним мотивом української політичної мислі, організаційної роботи, культурної і громадянської праці» [17, с. 99-100].

Отже, діячі українського національного руху (романтичного, народницького, державницького етапів) використовували козачину для легітимації державницьких вимог українців. Крім того, видатні науковці та діячі українського руху Д.Яворницький, Я.Новицький, М.Аркас, В.Біднов не тільки займалися дослідженнями історії козацтва, створенням музеїв, але й читали лекції, писали популярні статті в губернські й повітові газети. Діячі української культури безперервно зверталися до теми козацтва в своїх творах. Наслідком цього була популяризація ідей козацтва серед широких мас населення. Під час революції 1905-1907 років ідеї козацтва використовувались українськими партіями в своїй агітаційній роботі. Про це зокрема згадує український есер і керівник селянських повстань Я.Водяний. У 1917 році він став отаманом Черкаського полку Вільного козацтва [18, с. 30].

Важливе значення мали соціально-психологічні причини виникнення «отаманщини». Національний характер кожного народу формувався протягом тривалого періоду його історичного розвитку під впливом певних домінуючих соціальних верств, що дали свій образ цілому суспільству. В Україні формувала національний характер козачина, що знаходило свій вплив як у реальній формі – боротьбі за інтереси козацького стану, так і в ідеалізованій – поезії та історіографії. Свободолюбність, нахил до егалітаризму, індивідуалізм – це ті риси українського характеру, що виявились найвиразніше після Хмельниччини. З індивідуалізмом в Україні поєднувався також авантюризм і кар'єризм у їхньому негативному й позитивному значенні. Серед інших рис національного характеру В.Липинський, Д.Чижевський визначали емоційність, схильність до анархії, замкнутість. Завдяки цим рисам національного характеру процес становлення такого історичного явища, як «отаманщина», набув тих чи інших психологічних рис, які позитивно й негативно впливали на нього [19, с. 146-148].

Крім того, під впливом Першої світової війни серед населення поширювався міф «сильної людини», одним з коренів якого була зумовлена війною реальна потреба в лідерах і який після війни живився породженими нею сумнівами, непевністю та слабкістю, а також потребами, що впливали з процесів будівництва або відбудови держави. Європа наповнилася вождями, батьками, дуче, фюрерами, а відтак поступово керманічами, каудильйо, генералісімусами тощо. Принаймні, деякі з них були надзвичайними, хоча й мерзенними особистостями, які уособлювали для сучасників владу волі над людьми, речами та обставинами і діяли як каталізатори гіперволютаризму, що був наслідком впливу війни на вже існуючі волонтаристичні напрямки, як ідеологічні, так і пов'язані із заходами державного будівництва [20, с.203].

Серед військово-політичних причин, які зумовили появу «отаманщини», зазначимо позицію Голови Директорії УНР В.Винниченка. Він намагався впровадити в українському війську класові засади політичних комісарів, призначити на старшинські посади унтер-офіцерів [21]. Велику шкоду у розбудові війська завдала боротьба між членами Директорії, невизначена позиція С.Петлюри, який намагався поєднати принцип регулярного війська та революційного отаманства [6]. Спроби Січових стрільців подолати «отаманію» і навести порядок не підтримували діячі Директорії [22].

Кадрова політика Директорії УНР з її недовірою до кадрових військових і призначенням на посади «революційно свідомих» отаманів руйнували військо і сприяли «отаманщині». Всі вищезазначені причини сприяли становленню цього явища. На наш погляд, вони потребують подальшого детального вивчення.

Аспект проблеми, присвячений соціальній базі «отаманщини», недостатньо досліджений. З огляду на загальну соціальну базу українського національно-визвольного руху 1919-1920 років, ми можемо стверджувати, що «отаманщина» спиралась на селянство, робітництво, середні прошарки міського населення, українську інтелігенцію. Але у зв'язку з тим, що вона мала характер своєрідної еліти, провідною верствою стала українська інтелігенція. Більшість отаманів походили з інтелігенції. Наприклад, Д.Терпило (Зелений) був вчителем. З цієї ж професії вийшли О.Волинець, брати Чучупаки, Соколовські та багато інших. Із земської медицини походили І.Луценко, Михайло

Малашко. Студентами були відомі отамани Микола Малашко, Гаврило Воробйов (Горобець). Значна кількість отаманів походила з кадрових військових – Ю.Тютюнник, П.Болбочан, М.Горобець. Чому ж українська інтелігенція витворила таке явище, як «отаманщина»? Деякі причини – історичні, військово-політичні, психологічні – були викладені вище. Зупинимось ще на деяких.

Отаманами ставали люди переважно з покоління 80-90-х років XIX століття. Ця генерація формувалась під впливом політизації українського національного руху. Переважаючою ідеологією руху був соціалізм. Соціалістичні погляди передбачали відмову від регулярного війська, народницький ідеал, романтизацію народних рухів (козацько-селянські повстання, гайдамацький рух). Тому вони не сприймали регулярного війська, вважали ідеальним обрання старшин козаками. Ці вихідці з української інтелігенції пройшли Першу світову війну, де здобули військово-освіту. У них сформувалося враження, що всі питання можна вирішити шляхом насильства, військовими засобами, а війна виробила звичку до зброї, жорстокості. Багато з них належали до козацьких родів, з Гетьманщини та Запоріжжя. Поєднання соціалістичних поглядів, козацької романтики, намагання вирішити всі питання військовими заходами й породили той тип українського отамана, який і створив історичне явище – «отаманщину».

Зовсім не дослідженим є вплив вільнокозацького руху 1917-1921 років на появу «отаманщини». Українська інтелігенція стала ініціатором і провідником відродження козацтва у 1917 році. Вона виховувалась на історії та ідеалах козацького минулого України. Ідеологія національного руху також формувалась під впливом національного міфу про козацтво. Унаслідок цього інтелігенція взяла активну участь у відродженні козацтва в 1917-1918 роках.

Формування ідеології вільнокозацького руху відбувалось також під орудою інтелігенції. Змістом козацької ідеї стала ідея національної самооборони в умовах втрати власної державності та національного, соціального й релігійного гніту іноземців. Відомий діяч української інтелігенції в Одесі І. Липа виклав ідеологію Вільного козацтва у низці статей. Сутність її полягала у відродженні середньовічних порядків (влади гетьмана, полково-сотенної організації, козацького судочинства й землеволодіння) [23]. Така ідеологія стала утопією в XX столітті, але впроваджувалась у життя багатьма організаціями Вільного козацтва. Намагання встановити владу, непідконтрольну державним установам і місцевому самоврядуванню, відродити козацтво як стан викликало конфлікти з Українською Центральною радою. Отже, задовго до 1919 року відпрацьовувалась модель «отаманського» правління. Станову модель намагався втілити в життя І.П.Скоропадський у 1918 році.

Значну роль відіграло козацтво й у повстанні Директорії. На Півдні України воно звільнило від гетьманців Катеринослав, Одесу, Єлизаветград, Олександрівськ. Вільнокозацькі отамани стали керівниками місцевої влади Директорії та воєначальниками. Ми вже згадували раніше прізвища відомих отаманів 1919-1920 років, але всі вони були вихідцями та керівниками Вільного козацтва. Отже, ідеологія вільнокозацького руху та його практика стала підґрунтям та однією з причин появи «отаманщини».

Підсумовуючи все сказане, необхідно зазначити, що «отаманщина», як історичне явище, вимагає подальшого ретельного дослідження. Вона була викликана комплексом різноманітних причин: історичних, соціально-психологічних, військово-політичних. Кожна з цих груп потребує подальшої уваги дослідників. Автор подав уточнені визначення «отаманщина», «партизанщина», «отаманська ідея», але вони потребують подальшої уваги науковців. Соціальною базою «отаманщини» були селянство, робітництво, середні прошарки міського населення, але інтелігенція стала тим прошарком населення, з якою вийшло більшість отаманів. Сформована нею ідеологія і політична практика породили це явище. Вільнокозацький рух у 1917-1918 роках сформував майбутню модель «отаманської ідеї» та випробував її на практиці. Керівники Вільного козацтва стали провідниками цієї ідеї у 1919-1920 роках. Політичний ярлик протягом багатьох десятиліть заважав об'єктивному дослідженню цієї проблеми. На наш погляд, вивчення цього неоднозначного явища надасть можливість не тільки зрозуміти його місце і роль серед причини поразки національно-визвольних змагань, але й допоможе зрозуміти його місце у продовженні боротьби у 1921-1925 роках за незалежність України.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Антонов-Овсеєнко В.А. В семнадцатом году. – К.: Україна, 1991. – 335 с.; Його ж. В революції: [Воспоминания]. – М.: Политиздат, 1983. – 176 с.; 2. Ейдман Р., Какурін Н. Громадянська війна на Україні. – Харків: Держвидав України, 1928. – 71 с.; 3. Супруненко Н.И. Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине (1918-1920). – М., 1966. – 455 с.; Його ж. Боротьба трудящих

України проти денікінщини. – К.: Наукова думка, 1979. – 287 с.; 4. Капустянський м. Похід українських армій на Київ-Одесу в 1919 році: Короткий военно-історичний огляд. Кн.2, Ч.ІІІ. – Мюнхен, 1946. – 200 с.; Петрів В. Військово-історичні праці. Листи. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2004. – 628 с.; 5. Стахів м. Україна в добу Директорії УНР. – Торонто.-Г.1, 1962. – 272 с.; Мірчук П. На історичному закрутті. – Торонто: Гомін України, 1959. – 72 с.; Верига В. Визвольні змагання в Україні. 1914-1923: В 2 т.- Л., 1998; 6. Гаврилюк Г.І. Українська військова політика в 1917-1918 рр. // Дис... канд. іст. наук: 07.00.01. /Харк. держ. ун-т. – Х., 1998. – 196 с.; Литвин С. Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана. – К.: Олени Теліги, 2001. – 640 с.; Сідак В., Осташко Т., Вронська Т. Полковник Петро Болбочан: трагедія українського державника. – К.: Темпора, 2004. – 416 с.; 7. Капелюшний В. Здобута і втрачена незалежність: Історіографічний нарис української державності доби національно-визвольних змагань (1917-1921 рр.). – К.: Олан, 2003. – 608 с.; 8. Стопчак м. Основні етапи військового будівництва за доби Директорії УНР (до історіографії проблеми) // Історичний журнал. -2007.-№5.- С.30-43.; 9. Історична наука: термінологічний і понятійний довідник: Навч. посіб./ В.М.Литвин, В.І.Гусев, А.Г. Слюсаренко. – К.: Вища школа, 2002. – 430 с.; Довідник з історії України (А-Я) /За заг. ред. І.Підкови., Р.Шуста. – К.: Генеза, 2001. – 1136 с.; Мала енциклопедія етнодержавознавства /НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького; Редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. – К.: Довіра, Генеза, 1996. – 942 с.; Українське козацтво: Мала енциклопедія / Кер. авт. колект. Ф.Г. Турченко. – Вид.2-е, доп. і перероб. – К.: Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2006. – 672 с.; 10. Савченко В. Атамани казачього войска. – М.: Яуза, Ексмо, 2006. – 416 с. – С.14.; 11. Гаврилюк Г.І. Українська військова політика в 1917-1918 рр. // Автореф. дис... канд. іст. наук. – Х., 1998. – С.2.; 12. Бачинський А.Д., Бачинська О.А. Козацтво на Півдні України (1775-1869).– Одеса.: Маяк, 1995. – 56 с.; 13. Селянський рух на Україні 1850 – 1861рр.: Збірник документів і матеріалів. – К., 1988. – С. 82-139; Шамрай С. Київська козаччина 1855 р. // Записки історично-філологічного відділу Всеукраїнської Академії наук. – Т. 20. – К., 1928. – С. 199-324; 14. Смолій В.А. Феномен українського козацтва в загальноісторичному контексті // Український історичний журнал. – 1995 – №5. – С. 61-71; 15. O.W.Gerus. Manifestations of the cossack idea in modern Ukrainian history: the cossack legacy and its impact // Український історик. – 1982. – №1-2.– С. 22-39.; 16. Сміт Ентоні Д. Націоналізм: Теорія, ідеологія, історія. / Пер. з англійської. – К.: К.І.С., 2004. – 170 с.; 17. Грушевський м. Вільна Україна // Великий Українець. Матеріали з життя та діяльності М.С.Грушевського. – К., 1992. – 649 с.; 18. Водяний Я. Українське Вільне козацтво та його з'їзд в Чигирині 3.X.1917 (Зі спогадів) // Українське козацтво. – 1977. – №4. – С. 30-34; 19. Потульніцький В.А. Теорія української політології.-К.: Либідь, 1993. – 192 с.; 20. Граціозі А. Війна і революція в Європі, 1905-1956 рр./ Пер. з іт. М.Прокопович. – К.: Основи, 2005. – 350 с.; 21. Михальчук В. Погроми в Україні і боротьба Симона Петлюри з ними //Літературна Україна. – 1994. – 9 червня.; 22. Коновалець Є. Причинки до історії української революції. – Прага, 1928. – 39 с.; 23. Рідний курінь. – 1917. – 3 грудня.

О.М. Галамай

ПРОБЛЕМИ ВИКЛАДАННЯ ПРАВОСЛАВ'Я У ШКОЛАХ ВОЛИНСЬКОЇ ЄПАРХІЇ В 20-Х РР. ХХ СТ.

Перебування західно-українських земель у складі Польської держави позначилося на усіх сферах життя цієї території. Політика колонізації завдала значного удару стану православної церкви, хоч і не такого руйнівного, як на радянській території. Водночас, дії польської влади та римо-католицької церкви детонували процес українізації та автокефалії православ'я.

Православна церква у Польщі обіймала 70% українців і 29% білорусів [1, с. 342]. Місцеперебування Волинської духовної консисторії – м. Житомир опинився на території радянської влади, і, відповідно, не мав зв'язку із своїми західними повітами. Результатом унормування православного життя у Західній Україні стало створення 14 квітня 1920 р. Волинського єпархіального управління в м. Кременці. Його очолив колишній вікарій Волинської єпархії, єпископ Кременецький Діонісій (пізніше Блаженніший Митрополит Варшавський та всієї Польщі). 21 липня 1921 р. польський уряд своїм декретом визнав за єпископом Діонісієм право канонічної юрисдикції в межах Волинської єпархії. У вересні 1921 р. патріарх Тихон своїм указом надав Православній церкві у Польщі права широкої автономії. Собор єпископів Православної Церкви у Польщі у 1923 р. висловився за необхідність її автокефалії, яка була надана Вселенським патріархом у листопаді 1924р.

Певні зрушення відбулися і в шкільній православній освіті, оскільки і школа, і церква знаходились у підпорядкуванні спільного міністерства, яке мало назву – Міністерство віросповідань та народної освіти. Згідно із законом польського уряду від 4 червня 1920 р. «Про організацію шкільної освіти, дошкільної та позашкільної» запроваджувались шкільні інспектори. Інспекторати Волині підпорядковувались Кураторіуму Волинського шкільного округу, який знаходився у м. Рівному [2, с. 206].